कुमारसम्भवः

३७२

२८ पत्राणि

अमीचकपर्मादित्याःअतापद्धतिशीतलाः। ।चित्रन्यस्तादिवगताःअकामालोकनीयतां
२४ परिाकुलत्वान्मरुतांवेगभंगोनुमीयते। ।कोमसामाघसंरोधैःअतीपगर्भनादिव २५ का मर
वर्जितजटामौलिविनिविशशिकोटयः। ।रुद्राणामपिमूर्द्धानःक्षताहुंकारशंसिनः २६ लब्ध
प्रतिष्ठाःप्रथमंयस्यकिंबलवत्तरैः। ।अपवादैरिवोत्सर्गाःकृतव्यावृत्तयःपरैः २७ तद्ब्रूतवत्साः
किमितःप्रार्थयध्वंसमागताः। ।मयिसृष्टिर्हिलोकानांरक्षायुष्मास्ववस्थिता २८ ततो मंदा
निलोद्भूतकमलाकरशोभिना। ।गुरुंनेत्रसहस्रेणचोदयामाससवृत्रहा २९ सद्विनेत्रंहरेश्चक्षुः
सहस्त्रनयनाधिकं। ।बृहस्पतिसचांचेद्धांजलिर्जलजासनं ३० एवंयदात्थभगवन्नामृ
ष्टंनःपरैःपदं। ।प्रत्येकंविनियुक्तात्माकथंनेत्स्यसिप्रभो ३१ त्वत्पादत्तवरोदीर्णस्तारका रावि
ख्योमहासुरः। ।उपप्लवायलोकानांधूमकेतुरिवोत्थितः ३२ पुरेतावंतमेवास्यतनोतिरविरा
तपं। ।दीर्घिकाकमलोन्मेषोयावन्मात्रेणसाध्यते। ३३ सर्वाभिःसर्वदाचंद्रस्तंकला
भिर्निषेवते। ।नादत्तेकेवलांलेखांहरचूडामणीकृतां ३४ पथापैसेवामुत्सृज्यपुष्पस्तंभा

सार०

रत्नत्परा ।। उद्यानपालसामान्यमृतवस्तमुपासते ।३५। व्यावृत्तगतिरुद्याने कुसुमस्तेयसाध्व
सात् ।। न वाति वायुस्तत्पार्श्वे तालवृंतानिलाधिकं ३६ तस्योपायनयोग्यानि रत्नानि सरि
तांपतिः ।। कथमप्यंभसामंतरानिष्पत्तेः प्रतीक्षते ३७ ज्वलन्मणिशिखाश्चैनं वासुकिप्रमु
खा निशि ।। स्थिरप्रदीपतामेत्य भुजंगाः पर्युपासते ३८ तत्कृतानुग्रहापेक्षी तं मुहुर्दूतहा
रितैः ।। अनुकूलयतींद्रोपि कल्पद्रुमविभूषणैः ३९ इत्थमाराध्यमानोपि क्लिश्नाति भुवन
त्रयं ।। शाम्येत्प्रत्यपकारेण नोपकारेण दुर्जनः ४० तेनामरवधूहस्तैः सदयालूनपल्ल
वाः ।। अभिज्ञाश्छेद पातानां क्रियंते नंदनद्रुमाः ४१ वीज्यते स हि संसुप्तः श्वाससाधा
रणानिलैः ।। चामरैः सुरबंदीनां बाष्पसीकरवर्षिभिः ४२ उत्पाट्य मेरुशृंगाणि क्षुण्णानि
हरितां खुरैः ।। आक्रीडपर्वतास्तेन कल्पिताः स्वेषु वेश्मसु ४३ यज्वभिः संभृतं हव्यं विततेष्व
ध्वरेषु सः ।। जातवेदोमुखान्मायी मिषतामाच्छिनत्ति नः ४४ मंदाकिन्याः पयः शेषं दिग्वा
रणमदाविलं ।। हेमांभोरुहसस्यानां तद्वाप्यो धाम सांप्रतं ४५ भुवनालोकनप्रीतिः स्वर्गि
भिर्नानुभूयते ।। खिलीभूते विमानानां तदापातभयात्पथि ४६ उच्चैरुच्चैःश्रवास्तेन रत्नम
भ्य

...स्वर्गमानांत्र पदनातिः ३

जानंति मभिज्ञाः
स्पति ध्याहातः ४

आदाय ५ स्तामित्यर्थः
राम०
६

पस्मिन्नरिचक्रे २

मेघेषु २

सामादयः १

हारिच्च। ।देहबद्धमिवेंद्रस्य चिरकालार्जितं यशः ४७ तस्मिन्नुपायाः सर्वे नः क्रूरे प्रतिहतक्रियाः
।।वीर्यवन्त्यौषधानीव विकारे सान्निपातिके ४८ जयाशा यत्र चास्माकं प्रतिघातोत्थितार्चिषा ।।हरि
चक्रेण तेनास्य कण्ठे निष्क इवार्पितः ४९ ।तदीयास्तोयदेष्वद्य पुष्करावर्तकादिषु। ।अभ्यस्य
न्ति तटाघातं निर्जितैरावता गजाः ५० तदिच्छामो विभो स्रष्टुं सेनान्यं तस्य शान्तये। ।कर्मबन्धच्छि
दं धर्मं भवस्येव मुमुक्षवः ५१ गोप्तारं सुरसैन्यानां यं पुरस्कृत्य गोत्रभित्। ।प्रत्यानेष्यति
शत्रुभ्यो बन्दीमिव जयश्रियं ५२ वचस्यवसिते तस्मिन्ससर्ज गिरमात्मभूः। ।गर्जितानन्तरां
वृष्टिं सौभाग्येन जिगाय सा ५३ संपत्स्यते वः कामोयं कालः कश्चित्प्रतीक्ष्यतां। ।न त्वस्य सिद्धौ यास्यामि
सर्गव्यापारमात्मना ५४ इतः स दैत्यः प्राप्तश्रीर्नेत एवार्हति क्षयं। ।विषवृक्षोपि संवर्ध्य स्वयं
छेत्तुमसांप्रतं ५५ वृतं तेनेदमेव प्राङ् मया चास्मै प्रतिश्रुतं। ।वरेण शमितं लोकानलं दग्धुं
हि तत्तपः ५६ संयुगे सांयुगीनं तमुद्यतं प्रसहेत कः। ।अंशादृते निषिक्तस्य नीललोहितरेतसः
५७ स हि देवः परंज्योतिस्तमःपारे व्यवस्थितं। ।परिच्छिन्नप्रभावर्द्धिर्न मया न च विष्णुना ५८

स्वयं ४ ज्ञनविहिते कर्मणीति

कश्चित्‌र बृहस्पतेर्वचसि ज्ञाव सं
सितेसमाप्तेसति ६

प्रतिज्ञातं दत्तं ३

...भरस्य
...स्त्यर्थः
...रेड पिनामि
...र्थः ६
...हलेन ...
...नवती ५
२ ...संगतं ३

निवृत्तजात...
स्वामिनं विधि...
४ तारकस्य वध...
चेत्यर्थः ४
प्राप्स्यति ५
सेनान्यः सिध्यै
गमिष्यामि ५
पार्वतीविष...
आरोपितस...

उभयोः कोर्थः मम शंभोः २ साप्वर्तीसुतस्य शंभोः जलमयी मूर्तिः गङ्गा हव्यी च मम सा हितं यी वीर्य सोढुं अ

उभे एव क्षमे वोढुमुभयोर्वीर्यमाहितं ।। सा वा शंभोस्तदीया वा मूर्तिर्जलमयी मम ।

उभे एव क्षमे

पुत्रं २ सं

मा०र० उमारूपेण ते यूयं संयमस्तिमितं मनः । । शंभोर्यतध्वमाकृष्टुमयस्कान्तेन लोहवत् ५९

७ तस्यात्मा शितिकण्ठस्य सैनापत्यमुपेत्य वः ।। मोक्ष्यते सुरबन्दीनां वेणीर्वीर्यविभूतिभिः ६० इति वशीकररोत

व्याहृत्य विबुधान्विश्वयोनिस्तिरोदधे । । मनस्याहितकर्तव्यास्तेपि देवा दिवं ययुः ६१ तत्र नि

श्चित्य कंदर्पमगमत्पाक शासनः ।। मनसा कार्यसंसिद्धौ त्वराद्विगुणरंहसा ६२

अथ स ललितयोषिद्भ्रूलताचारुशृंगं रतिवलयपदांके चापमासज्य कण्ठे ।। सहच

रमधुहस्तन्यस्तचूताङ्कुरास्त्रः शतमखमुपतस्थे प्राञ्जलिः पुष्पधन्वा ।। ६४ ।। इति

श्री कुमारसंभवे महाकाव्ये कालिदासकृतौ द्वितीयः सर्गः समाप्तः

तस्मिन्मघोनः त्रिदशान् सहस्रमक्ष्णां युगपत्पपात । । प्रयोजनापेक्षितया प्रभूणां प्रायश्चलं गौर

वमाश्रितेषु १ स वासवेनासनसंनिकृष्टमितो निषीदेति विसृष्टभूमिः । । भर्तुः प्रसादं प्रतिनन्द्य

मूर्ध्ना वक्तुं मिथः प्राक्रमतैनमेवं २ आज्ञापय ज्ञातविशेषपुंसां लोकेषु यत्ते करणीयमस्ति । । कोनु राम०

विहाय ३ प्रापेत्यर्थः ५ य

७

ग

ग्रहं संस्मरणप्रवृत्तमिच्छामि संवर्द्धितुमाज्ञयाते ३ केनाभ्यसूयापदकांक्षिणा ते नितांत
दीर्घैर्जनिता तपोभिः ।। यावद्भवत्याहितसायकस्य मत्कार्मुकस्यास्य निदेशवर्ती ४ असंमतः कस्त
व मुक्तिमार्गं पुनर्भवक्लेशभयात्प्रपन्नः ।। बद्धश्चिरं तिष्ठतु सुंदरीणामारेचितभ्रूललितैः कटाक्षैः ५
काध्यापितस्योशनसापि नीतिं प्रयुक्तरागप्रणिधिर्द्विषस्ते ।। कस्यार्थधर्मौ वद पीडयामि सिंधोस्तटा
वोघ इव प्रवृद्धः ६ कामेकपत्नीव्रतदुःखशीलां लोलं मनश्चारुतया प्रविष्टां ।। नितंविनीमुक्तलज्जां
कंठेस्वयंग्राहनिषक्तबाहुं ७ कयासि कामिन्सुरतापराधे पादानतः कोपनयावधूतः ।। तस्याः करिष्या
मि दृढानुतापं प्रवालशय्याशरणं शरीरं ८ प्रसीद विश्राम्यतु वीरवज्रं शरैर्मदीयैः कतमः सुरारिः
।। विभेतु मोघीकृतबाहुवीर्यः स्त्रीभ्योपि कोपस्फुरिताधराभ्यः ९ तव प्रसादात्कुसुमायुधोपि सहा
यमेकं मधुमेव लब्ध्वा कुर्यां हरस्यापि पिनाकपाणेः ।। धैर्यच्युतिं के मम धन्विनोन्ये १० अथोरुदेशा
दवतार्य पादमाक्रांतिसंभावितपादपीठं ।। संकल्पितार्थे विवृतात्मशक्तिमाखंडलः काममिदं बभाषे

चार्ये रागपि
४
यः प्रकारो
ली वेतिपि
तः ५

नमनोहरैनि
मिच्छसि
कुप्यतीति
तयाइत्यर्थः

शेषनागः ३

रुद्रः कुर्वता ३ रुद्रः ५ रुद्रवीर्यः प्रभवो यस्य ४

११ सर्वं सखे त्वय्युपपन्नमेतदुभे ममास्त्रे कुलिशं भवांश्च वज्रं तपोवीर्यमहत्सु कुंठं त्वं सर्वतोगामि
च साधकं च १२ अवैमि ते सारमतः खलु त्वां कार्ये गुरुण्यात्मसमं नियोक्ष्ये व्यादिश्यते भूधरतामवे
क्ष्य कृष्णेन देहोद्वहनाय शेषः १३ आशंसता बाणगतिं वृषांके कार्यं त्वया नः प्रतिपन्नकल्पं नि
बोध यज्ञांशभुजामिदानीमुच्चैर्द्विषामीप्सितमेतदेव १४ अमी हि वीर्यप्रभवं भवस्य जयाय से
नान्यमुशंति देवाः स च त्वदेकेषुनिपातसाध्यो ब्रह्मांगभूर्ब्रह्मणि योजितात्मा १५ तस्मै हिमाद्रेः
प्रयतां तनूजां यतात्मने रोचयितुं यतस्व योषित्सु तद्वीर्यनिषेकभूमिः सैव क्षमेत्यात्मभुवोप
दिष्टं १६ गुरोर्नियोगाच्च नगेंद्रकन्या स्थाणुं तपस्यंतमधित्यकायां अन्वास्त इत्यप्सरसां मुखे
भ्यः १७ तद्गच्छ सिध्यै कुरु देवकार्यमर्थोयमर्थान्तरलभ्य एव अपेक्षते प्रत्ययमुत्तमं त्वां बीजांकुरः प्रा
गुदयादिवांभः १८ अस्मिन्सुराणां विजयाभ्युपाये तवैव नामास्त्रगतिः कृती त्वं अप्यप्रसिद्धं यश
से हि पुंसामनन्यसाधारणमेव कर्म १९ सुराः समभ्यर्थयितार एते कार्यं त्रयाणामपि विष्टपानां चाप
न ते कर्म न चातिहिंस्रमहो बतासि स्पृहणीयवीर्यः २० मधुश्च ते मन्मथ साहचर्यादसावनुक्तोपि सहाय

कुमार० ८ देवानां ४ तानका ४ संपादितं जानीहि ३ देवाः ४ रुद्रस्य रुद्राय ५ ८

भैरव २ यत्नं कुरु ६ यं ३४

कर्मणे १

उल्लासेत्यर्थः ५ प्रतिपत्तीत्यर्थः ४ कामेत्यर्थः २

चवालर कं अवश्यमित्यर्थः १ इंद्रस्य

एवं समीरणः प्रेरयिता भवेति व्यादिश्यते केन हुताशनस्य २१ तथेति शेषामिव भर्तुराज्ञामा
दाय मूर्ध्ना मदनः प्रतस्थे ऐरावणास्फालनकर्कशेन हस्तेन संस्पर्शितदंगमिंद्रः २२ स माधवेना
भिमतेन सख्या रत्या च साशंकमनुप्रयातः अंगव्ययप्रार्थितकार्यसिद्धिः स्थाणवाश्रमं हैमवतं जगा
म २३ तस्मिन्वने संयमिनां मुनीनां तपःसमाधेः प्रतिकूलवर्ती संकल्पयोनेरभिमानभूतमा
त्मानमाधाय मधुर्जजृंभे २४ कुबेरगुप्तां दिशमुष्णरश्मौ गंतुं प्रवृत्ते समयं विलंघ्य दिग्दक्षिणा
गंधवहं मुखेन व्यलीकनिश्वासमिवोत्ससर्ज २५ असूत सद्यः कुसुमान्यशोकः स्कंधात्प्रभृत्येव सपल्ल
वानि पादेन नापेक्षत सुंदरीणां संपर्कमासिंजितनूपुरेण २६ सद्यः प्रवालोद्गमचारुपत्रे नीते समा
प्तिं नवचूतबाणे निवेशयामास मधुर्द्विरेफान्नामाक्षराणीव मनोभवस्य २७ वर्णप्रकर्षे सति
कर्णिकारं दुनोति निर्गंधतया स्म चेतः प्रायेण सामग्र्यविधौ गुणानां पराङ्मुखी विश्वसृजः प्रवृत्तिः
२८ बालेंदुवक्राण्यविकाशभावाद्बभुः पलाशान्यतिलोहितानि सद्यो वसंतेन समागतानां नखक्षता
नीव वनस्थलीनां २९ लग्नद्विरेफांजनभक्तिचित्रं मुखे मधुश्रीस्तिलकं प्रकाश्य रागेण बाला

प्रमो ३

निश्वास

कर्णिका पुष्पं २

प्रासादान्निमेत दानेशो तत्पर्य क स्त्येव

चित्तनागेरा १

शा २ गोनक्षीणि २ शीघ्रः तिलकपुष्पं १ दंतावलितानां २

मुखेरन्त्रादावित्यर्थः २

वनस्थलीः प्रति २
शुष्कपत्रशब्दैः तेषां मोक्षोपतनेन पत्र २

आम्रप्रवालापत्र सुए वक्त्रो वसंतशो मापमानं चक्रु १

लाक्षारागकोमलेनानूतं प्रवालौष्ठमलं चकार ३० मृगाः प्रियालुद्रुममंजरीणां रजःकणैर्विघ्नितदृ — निवारित दृष्टिपाताः १
ष्टिपाताः मदोद्धता प्रत्यनिलं विचेरुः वनस्थलीर्मर्मरपत्रमोक्षाः ३१ चूतांकुरास्वादकषायकंठः
पुंस्कोकिलो यन्मधुरं चुकूज मनस्विनीमानविघातदक्षं तदेव जातं वचनं स्मरस्य ३२ हिमव्य
पापाद्विशदाधराणामापांडुरीभूतमुखच्छवीनां स्वेदोद्गमः किंपुरुषांगनानां चक्रे पदं पत्रविशे
षकेषु ३३ तपस्विनः स्थाणुवनौकसस्तामाकालिकीं वीक्ष्य मधुप्रवृत्तिं प्रयत्नसंस्तंभितवि
क्रियाणां कथंचिदीशा मनसां बभूवुः ३४ तं देशमारोपितपुष्प[redacted]चापे रतिद्वितीये म
दने प्रपन्ने काष्ठागतस्नेहरसानुविद्धं द्वंद्वानि भावं क्रियया विवव्रुः ३५ मधु द्विरेफः कुसुमैकपात्रे प
पौ प्रियां स्वामनुवर्तमानः शृंगेण संस्पर्शनिमीलिताक्षीं मृगीमकंडूयत कृष्णसारः ३६ ददौ — ददौ २
रसात्पंकजरेणुगंधि गजाय गंडूषजलं करेणुः अर्धोपभुक्तेन बिसेन जायां संभावयामास र
थांगनामा ३७ गीतांतरेषु श्रमवारिलेशैः किंचित्समुच्छ्वासितपत्रलेखं पुष्पासवाघूर्णित
नेत्रशोभि प्रियामुखं किंपुरुषश्चुचुंबे ३८ पर्याप्तपुष्पस्तबकस्तनाभ्यः स्फुरत्प्रवालोष्ठमनो

पं॰ गंडूषः अर्द्धपीतं जलं ३

र॰ अमधु २ त्रकादि ४ द्वीप ५

भुजबाहू प्रवेष्टो दोः स्यात्प्रकोष्ठोपि स्तकूर्परे इत्यमरः।

समाधितत्परः २ आलिंगनं १

हराप्ययः लतावधूभ्यः तरवोप्यवापुर्विनम्रशाखाभुजबंधनानि ३९ श्रुताप्सरोगीतिरपि क्षणे
ऽस्मिन् हरः प्रसंख्यानपरो बभूव आत्मेश्वराणां न हि जातु विघ्नाः समाधिभेदप्रभवो भवंति ४० ल — तपसां नाशि
तागृहद्वारगतोथ नंदी वामप्रकोष्ठार्पितहेमदंडः मुखार्पितैकांगुलिसंज्ञयैव मा चापलायेति ग
रोद्धितवान — णान्व्यनैषीत् ४१ निःकंपवृक्षं निभृतद्विरेफं मूकांडजं शांतमृगप्रचारं तच्छासनात्काननमे
व सर्वं चित्रार्पितारंभमिवावतस्थे ४२ दृष्टिप्रपातं परिहृत्य कामः पुरः शुक्रमिव प्रयाणे प्रांते — तस्य
षु संसक्तनमेरुशाखं ध्यानास्पदं भूतपतेर्विवेश ४३ स देवदारुद्रुमवेदिकायां शार्दूलचर्म
आच्छादितायां ५ — व्यवधानवत्यां आसीनमासन्नशरीरपातस्त्रिलोचनं ददर्श ४४ पर्यंकबंधस्थिरपूर्व
कायमृज्वायतं सन्नमितोभयांसं उत्तानपाणिद्वयसंनिवेशात्प्रफुल्लराजीवमिवांकमध्ये
४५ भुजंगमावद्धजटाकलापं कर्णावसक्तद्विगुणाक्षसूत्रं कंठप्रभासंगविशेष[illegible]नीलां
ला — मृगत्वचं ग्रंथिमतीं दधानं ४६ किंचित्प्रकाशस्तिमितोग्रतारैर्भ्रूविक्रियायां विरतप्रसंगैः
नेत्रैरविस्पंदितपक्ष्ममालैर्लक्ष्यीकृतघ्राणमधोमयूखैः ४७ अवृष्टिसंरंभमिवांबुवाहमपा

लक्ष्यीकृतघ्राणं दृष्टनासिकाग्रं संयमिनं

अपरां दस्य [illegible] योगः ४

निश्चलमरणं वर्षेन १ महातडाग

आधारपंतं ३

कुमार० १०

मिवाधारमिवानुत्तरंगं अंतश्चराणांमरुतांनिरोधान्निवातनिष्कंपमिवप्रदीपं ४८ कपोल
लनेत्रांतरलक्ष्यमार्गैर्ज्योतिःप्ररोहैरुदितैःशिरस्तः मृणालसूत्राधिकसौकुमार्यांबा
लस्यलक्ष्मींग्लपयंतमिंदोः ४९ मनोनवद्वारनिषिद्धवृत्तिहृदिव्यवस्थाप्यसमाधिव
श्यं यमक्षरंवेदविदोविदुस्तमात्मानमात्मन्यवलोकयंतं ५० कुलकं स्मरःतथा
भूतमयुग्मनेत्रंपश्यन्नदूरान्मनसाप्यधृष्यं नालक्षयत्साध्वससन्नहस्तःस्रस्तं शरं
चापमपिस्वहस्तात् ५१ निर्वाणभूयिष्ठमथास्यवीर्यंसंधुक्षयंतीववपुर्गुणेन अनुप्र
यातावनदेवताभ्यामदृश्यतस्थावरराजकन्या ५२ अशोकनिर्भर्त्सितपद्मरागमा
कृष्टहेमद्युतिकर्णिकारं मुक्ताकलापीकृतसिंदुवारं वसंतपुष्पाभरणंवहंती ५३
आवर्जिताकिंचिदिवस्तनाभ्यांवासोवसानातरुणार्करागं सुजातपुष्पस्तबकावनम्रा
संचारिणीपल्लविनीलतेव ५४ अस्तोनितंबादवलंबमानापुनः पुनःकेसरपुष्पकांचीं

स्त

कीदृशं वासः तरुणार्करागं तरुणोयोऽर्कस्तद्वद्रागोयस्य तत् दिविस्तनाभ्यामानतं नच तरुणार्कः उत्तानत्वमतो आनतत्वादस्य वस्त्रस्य नोपमायोग्यत्वं
संभवतीतिवाच्यं। तरुणस्तु सरसैर्मावा रश्मिभिर्वा तत्वात् उक्तं च। अरुणानि मोनती द्राक्षा स्तु ताम्रकुंकुमतस्तत्क इतिधृतवल्ला
मामिति

स्थ

द्धाना

स्त

राम० १०

मा न्यासीकृतां स्थानविदा स्मरेण मौर्वीं द्वितीयामिव कार्मुकस्य ५५ सुगंधिनिश्वासविवृद्ध
तृष्णं बिंबाधरासन्नचरं द्विरेफं प्रतिक्षणं संभ्रमलोलदृष्टिर्लीलारविंदेन निवारयंती ५६
कुलकं ॥ तां वीक्ष्य सर्वावयवानवद्यां रतेरपि ह्रीपदमादधानां जितेंद्रिये शूलिनि पुष्पके
तुः स्वकार्यसिद्धिं पुनराशशंसे ५७ भविष्यतः पत्युरुमा च शंभोः समाससाद प्रतिहारभू
मिं योगात्स चांतः परमात्मसंज्ञं दृष्ट्वा परं ज्योतिरुपारराम ५८ ततो भुजंगाधिपतेः फणाग्रै
रधः कथंचिद्धृतभूमिभागः शनैः कृतप्राणविमुक्तिरीशः पर्यंकबंधं निबिडं बिभेद
५९ तस्मै शशंस प्रणिपत्य नंदी शुश्रूषया शैलसुतामुपेतां प्रवेशयामास च भर्तुरे
प नां भ्रूक्षेपमात्रानुमतप्रवेशां ६० तस्याः सखीभ्यां प्रणिपातपूर्वं स्वहस्तलूनः शिशिरा
वसंतसपं त्ययस्य विकीर्य त्र्यंबकपादमूले पुष्पोच्चयः पल्लवभंगभिन्नः ६१ उमापि नीलालक
ते

संस्पर्श शात्वा२

मार०
उ० ११

मध्यशोभि विश्रंसयंती नवकर्णिकारं चकार कर्णच्युतपल्लवेन मूर्द्धा प्रणामं वृषभध्व
जाय ६२ अनन्यभाजं पतिमाप्नुहीति सा तथ्यमेवाभिहिता भवेन नहीश्वरव्याहृतयः कदाचि
त्पुष्णंति लोके विपरीतमर्थं ६३ कामस्तु बाणावसरं प्रतीक्ष्य पतंगवद्वह्निमुखं विविक्षुः प्रविवक्षुः मिघुरुः
उमासमक्षं हरबद्धलक्ष्यः शरासनज्यां मुहुरामभर्श ६४ अथोपनिन्ये गिरिशाय गौरी राघवस्वरूप
तपस्विने ताम्ररुचा करेण विशोषितां भानुमतो मयूखैर्मंदाकिनीपुष्करबीजमा
लां ६५ प्रतिग्रहीतुं प्रणयिप्रिय[illegible]त्वात्त्रिलोचनस्तामुपचक्रमे च संमोहनं नाम च
पुष्पधन्वा धनुष्यमोघं समधत्त बाणं ६६ हरस्तु किंचित्परिवृत्तधैर्यश्चंद्रोदया
रंभ इवांबुराशिः उमामुखे बिंबफलाधरोष्ठे व्यापारयामास विलोचनानि ६७ विवृ
ण्वती शैलसुतापि भावमंगैः स्फुरद्बालकदंबकल्पैः साचीकृता चारुतरेण तस्थौ मुखेन पर्य
स्तविलोचनेन

प्रकरयती

राम०
११

हघु मिकुः २

चंचललोचनेन

मुखेन पर्यस्तविलोचनेन ६८ अथेन्द्रियक्षोभमयुग्मनेत्रः पुनर्वशित्वाद्बलवन्निगृ
ह्य हेतुं स्वचेतोविकृतेर्दिदृक्षुर्दिशामुपान्तेषु ससर्ज दृष्टिं ६९ स दक्षिणापाङ्गनिविष्टमुष्टिं
नतांसमाकुंचितसव्यपादं ददर्श चक्रीकृतचारुचापं प्रहर्तुमभ्युद्यतमात्मयोनिं ७० तपःप
रामर्शविवृद्धमन्योर्भ्रूभंगदुःप्रेक्ष्यमुखस्य तस्य स्फुरन्नुदर्चिः सहसा तृतीयादक्ष्णः कृशा
नुः किल निःपपात ७१ क्रोधं प्रभो संहर संहरेति यावद्गिरः खे मरुतां चरन्ति तावत्स व
ह्निर्भवनेत्रजन्मा भस्मावशेषं मदनं चकार ७२ तीव्राभिषंगप्रभवेण वृत्तिं मोहेन संस्त
म्भयतेन्द्रियाणां अज्ञातभर्तृव्यसना मुहूर्तं कृतोपकारेव रतिर्बभूव ७३ तमाशु विघ्नं
तपसस्तपस्वी वनस्पतिं वज्र इवावभज्य स्त्रीसन्निकर्षं परिहर्तुमिच्छन्नन्तर्दधे भूतपतिः
सभूतः ७४ शैलात्मजापि पितुरुच्छिरसोऽभिलाषं व्यर्थं समीक्ष्य ललितं वपुरात्मनश्च सख्योः
समक्षमिति चाधिकजातलज्जा [illegible]गाम भवनाभिमुखी कथंचित् ७५ सपदि मुकुलिता

जा पिर ५ मस्त्या

नसः प्रनाम
वघः तेनवि
मन्यो:

कुमार० १२

त्तीरुद्रसंरंभभीत्यादुहितरमनुकंप्यामद्रिरादायदोर्भ्यां सुरगजइवबिभ्रत्पद्मिनींदंतलग्नांप्रति
पथगतिरासीद्वेगदीर्घीकृतांगः ७६ इति श्री कुमारसंभवे महाकाव्ये कालिदास
कृतौ का मनि त हो नाम तृतीयः सर्गः ॥ ॥ अथमोहपरायणासतीविवशाकामव
धूर्विबोधिता विधिनाप्रतिपादयिष्यता नववैधव्यमसह्यवेदनं १ अवधानपरेचकारसाप्र
लयांतोन्मिषितेविलोचने नविवेदतयोरतृप्तयोःप्रियमत्यंतविलुप्तदर्शनं २ अयिजीवसिन
थजीवसीत्यभिधायोत्थितयातयापुरः ददृशेपुरुषाकृतिक्षितौहरकोपानलभस्मकेवलं ३ अ
थसापुनरेवविह्वलावसुधालिंगनधूसरस्तनी विललापविकीर्णमूर्द्धजासमदुःखामिवकुर्वती
स्थलीं ४ उपमानमभूद्विलासिनांकरणंयत्तवकांतिमत्तया तदिदंगमतीदृशींदशांनवि
दीर्यकठिनाःखलुस्त्रियः ५ क्वनुमात्वदधीनजीवितांविनिकीर्यक्षणभिन्नसौहृदः नलिनीं न
क्षतसेतुबंधनोजलसंघातइवासिविद्रुतः ६ कृतवानसिविप्रियंनमेप्रतिकूलंनचतेम
याकृतं किमकारणमेवदर्शनंविलपंत्यैरतयेनदीयते ७ स्मरसिस्मरमेखलागुणैरु

राम० १२

तगोत्रस्खलितेषु बंधनं [illegible]केसरदूषिते त्वराणाम्यवतंसोत्पलताडनानि च ८ हृदये
वससीति मच्छ्रियं प्रियं यदवोचस्तदवैमि कैतवं उपचारपदं न चेदिदं त्वमनंग कथमक्षता रतिः
९ परलोकनवप्रवासिनः प्रतिपत्स्ये पदवीमहं तव विधिना जन एष वंचितस्त्वदधीनं ख
लु देहिनां सुखं १० रजनीतिमिरावगुंठिते पुरमार्गे घनशब्दविक्लवाः वसतिं प्रियकामिनां
प्रियास्त्वदृते प्रापयितुं क ईश्वरः ११ नयनान्यरुणानि घूर्णयन्वचनानि स्खलयन्पदे पदे
असति त्वयि वारुणीमदः प्रमदानामधुना विडंबना १२ अवगम्य कथीकृतं वपुः प्रियबंधो
स्तव निष्फलोदयः बहुलेपि गते निशाकरस्तनुतां दुःखमनंग मोक्ष्यति १३ हरितारुणचा
रुपल्लवः कलपुंस्कोकिलशब्दसूचितः वद संप्रति कस्य बाणतां नवचूतप्रसवो गमिष्य
ति १४ अलिपंक्तिरनेकशस्त्वया गुणकृत्ये धनुषो नियोजिता विरुतैः करुणस्वनैरियं गु
रुशोकामनुरोदितीव मां १५ प्रतिपद्य मनोहरं वपुः पुनरप्यादिश तावदुत्थितः रतिदूत

यदेषु कोकिलां मधुरालापनिसर्गपंडितां १६ ॥ शिरसा प्रणिपत्य याचितान्युपगूढानि स
वेपथूनि च सुरतानि च तानि ते रहः स्मर संस्मृत्य न शांतिरस्ति मे १७ रचितं रतिपंडित त्व
यास्वयमंगेषु ममेदमार्तवं ध्रियते कुसुमप्रसाधनं तव तच्चारु वपुर्न दृश्यते १८ विबुधै
रपि यस्य दारुणैरसमाप्ते परिकर्मणि स्मृतः तमिमं कुरु दक्षिणेतरं चरणं निर्मितसं
गमेहि मे १९ अहमेत्य पतंगवर्त्मना पुनरंकाश्रयिणी भवामि ते चतुरैः सुरकामिनीज
नैः प्रिय यावन्न विलोभ्यसे दिवि २० मदनेन विनाकृता रतिः क्षणमात्रं किल जीवितेति
मे वचनीयमिदं व्यवस्थितं रमण त्वामनुयामि यद्यपि २१ क्रियतां कथमंत्यमंडनं
परलोकांतरितस्य ते मया सममेव गतोस्यतर्कितां गतिमंगेन च जीवितेन च २२
ऋजुतां नयतः स्मरामि ते शरमुत्संगनिषण्णधन्वनः मधुना सह सस्मितां कथां नयनोपां
तविलोकितानि च २३ क्वनु ते हृदयंगमः सखा कुसुमायोजितकार्मुको मधुः

नखलूग्ररुषापिनाकिनागमितःसोपिसुहृद्गतांगतिं २४ अथैतैःपरिदेवनाक्षरैर्हृदयेदिग्धशरैरिवार्दि
तः रतिमभ्युपपत्तुमातुरां मधुरात्मानमदर्शयत्पुरः २५ तमवेक्ष्यरुरोदसाभृशंस्तनसंबाधमुरोजघान
च स्वजनस्यहि दुःखमग्रतो विवृतद्वारमिवोपजायते २६ इतिचैनमुवाचदुःखितासुहृदः वसंतकिंस्थि
तं यदिदंकणशःप्रकीर्यतेपवनैर्भस्मकपोतकर्बुरं २७ अयिसंप्रतिदेहिदर्शनंस्मरपर्युत्सुकएषमा
चलं धवः दयितास्वनवस्थितंनृणां न खलु प्रेमचलं सुहृज्जने २८ अमुनाखलुपार्श्ववर्तिनाजगदाज्ञांससुरासुरं
तव बिसतंतुगुणस्यकारितंधनुषःपेलवपुष्पपत्रिणः २९ गतएवनतेनिवर्ततेससखादीपइवानिलाहतः
अहमस्यदशेवपश्यमामविषह्यव्यसनप्रधूमितां ३० विधिनाकृतमर्धवैशसंननुमांकामवधेविमुंच मां
ता अनपायिनिसंश्रयद्रुमेगजभग्नेपतनायवल्लरी ३१ तदिदंक्रियतामनंतरंभवताबंधुजनप्रयोज
नं विधुरांज्वलनातिसर्जनान्ननुमांप्रापयपत्युरंतिकं ३२ शशिनासहयातिकौमुदीसहमेघेनतडित्प्रली
यते प्रमदाःपतिवर्त्मगाइतिप्रतिपन्नंहिविचेतनैरपि ३३ अमुनैवकषायितस्तनीसुभगेनप्रियगात्रभ
स्मना नवपल्लवसंस्तरेयथारचयिष्यामितनुंविभावसौ ३४ कुसुमास्तरणेसहायतांबहुशःसौम्यगतस्त्वमावयोः
कुरुसंप्रतितावदाशुमेप्रणिपातांजलियाचितश्चितां ३५

ने

कुमार
१४

तदनुज्वलनंमदर्प्पितंत्वरयेदीक्षिणावातवीजनैः विदितंखलुतेयथास्मरः क्षणमप्युत्सहतेनमांविना
३६ इतिचापिविधायदीयतांसलिलस्यांजलिरेकएवनौ अविभज्यपरत्रयंमयासहितःपास्यतितेस
बांधवः ३७ परलोकविधौचमाधवस्मरमुद्दिश्यविलोलपल्लवाः निवपेःसहकारमंजरीःप्रियचू
तप्रसवोहितेसखा ३८ इतिदेहविमुक्तयेस्थितांरतिमाकाशभवासरस्वती शफरींह्रदशोष
विह्वलांप्रथमावृष्टिरिवान्वकंपयत ३९ कुसुमायुधपत्निदुर्लभस्तवभर्त्तानचिराद्भविष्यति शृ
णुयेनसकर्मणागतः शलभत्वंहरलोचनार्च्चिषि ४० अभिलाषमुदीरितेंद्रियः स्वसुतायामकरोत्प्र
जापतिः अथतेनविगृह्यविक्रियामभिशप्तःफलमेतदन्वभूत ४१ परिणेष्यतिपार्वतीय[redacted]दातप
सातत्प्रवणीकृतोहरः उपलब्धसुखस्तदास्मरंवपुषास्वेननियोजयि[redacted]ति ४२ इतिचाहसधर्मे घ्य
चारिणींस्मरशापांतभवांसरस्वती अशनेरमृतस्य[redacted]चोभयोर्वशिनःअंबुधराश्चयोनयः :
४३ युग्मं॥ ॥तदिदंपरिरक्षशोभनेभावितव्यप्रियसंगमंवपुः॥ रविपीतजलातपात्ययेपुनरोघ
नाहियुज्यतेनदी ४४ इत्थंरतेःकिमपिभूतमदृश्यरूपंमंदीचकारमरणव्यवसायबुद्धिं तत्प्रत्य

राम
१४

ग्रुस्यते

ष्टचेतसां वपुर्विशेषेष्वधिगौरवाः क्रियाः ३१ विधिप्रयुक्तां प्रतिगृह्य सत्क्रियां परिश्रमं नाम विनीय च
क्षणं ॥ उमां स पश्यन्नृजुनैव चक्षुषा प्रचक्रमे वक्तुमनुज्झितक्रमः ३२ अपि क्रियार्थं सुलभं समित्कुशं
जलान्यपि स्नानविधिक्षमाणि ते ॥ अपि स्वशक्त्या तपसि प्रवर्तसे शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनं ३३
अपि त्वदावर्जितवारिसंभृतं प्रवालमासामनुबन्धि वीरुधां ॥ चिरोज्झितालक्तकपाटलेन ते तुलां यदारो
हति दन्तवाससा ॥३४॥ अपि प्रसन्नं हरिणेषु ते मनः करस्थदर्भप्रणयापहारिषु ॥ य उत्पलाक्षि प्रच
लैर्विलोचनैस्तवाक्षिसादृश्यमिव प्रयुञ्जते ॥३५॥ यदुच्यते पार्वति पापवृत्तये न रूपमित्य[illegible]व्यभि
चारि तद्वचः ॥ तथा हि ते शीलमुदारदर्शने तपस्विनामप्युपदेशतां गतं ॥३६॥ विकीर्णसप्तर्षिबलिप्रका
शिभिस्तथा न गाङ्गैः सलिलैर्दिवश्च्युतैः ॥ यथा त्वदीयैश्चरितैरनाविलैर्महीधरः सान्वय एष पावितः ३७
अनेन धर्मः सविशेषमद्य मे त्रि[illegible]वर्गसारः प्रतिभाति भामिनि ॥ त्वया मनोनिर्विषयार्थकामया यदे
क एव प्रतिगृह्य सेव्यते ॥३८॥ प्रयुक्तसत्कारविशेषमात्मना न मां परं संप्रतिपत्तुमर्हसि ॥ यतः सतां
संनतगात्रि संगतं मनीषिभिः साप्तपदीनमुच्यते ॥३९॥ अतोऽत्र किंचिद्भवतीं बहुक्षमां द्विजातिभावादु
पपन्नचापलः ॥ अयं जनः प्रष्टुमनास्तपोधने न चेद्रहस्यं प्रतिवक्तुमर्हसि ॥४०॥ कुले प्रसूतिः

पुष्पापहारेषु

त्रिवर्गो धर्मा[illegible]मित्यमरकोषः। मि ४ अन्यम् दोर
गोत्रमित्यपि पाठः
सप्तसाम[illegible]नेत्यादि[illegible]

म

कुमार० प्रथमस्यवेधसस्त्रिलोकसौंदर्यमिवोदितंवपुः अमृग्यमैश्वर्यसुखंनवंवयः तपः फलंस्यात्कि
१७ मतः परंतव ४१ भवत्यनिष्टादपिनाममनुस्विनीनांप्रतिपत्तिरीदृशी विचारमार्गप्रहितेन
नचेतसान दृश्यतेतच्चकृशोदरित्वयि ४२ अलभ्यशोकाभिभवेयमाकृतिर्विमानना सुभ्रु कुतः
पितुर्गृहे परामिमर्शोनतवास्तिकः करंप्रसारयेत्पन्नगरत्नसूचिषु ४३ किमित्यपास्याभरणानि
यौवनेधृतंत्वयावार्द्धकशोभिवल्कलं वदप्रदोषेविनिकीर्णतारकाविभावरीयद्यरुणायकल्प्य
ते ४४ दिवंयदिप्रार्थयसेवृथाश्रमः पितुः प्रदेशास्तवदेवभूमयः अथोपयंतारमलंसमाधिनानर
त्नमान्विष्यतिमृग्यतेहितत ४५ निवेदितंनिःश्वसितेनसोष्मणामनस्तुमेसंशयमेवगाहते नदृश्य
तेप्रार्थयितव्यएवतेभविष्यतिप्रार्थितदुर्लभः कथं ४६ अहोस्थिरः कोपितवेप्सितोयुवाचिरायक म
र्णोत्पलशून्यतांगते उपेक्षतेयः श्लथलंबिनीर्जटाः कपोलदेशेकलमाग्रपिंगलाः ४७ मुनिव्रतै
स्त्वामतिमात्रकर्शितांदिवाकराप्लुष्टविभूषणास्पदां शशांकलेखामिवपश्यतोदिवासचेतसः राम०
कस्यमनोनदूयते ४८ अवैमिसौभाग्यमदेनतवप्रियंयश्चतुरावलोकिनः करोतिलक्ष्यं १७

वंचितं

गालिः सखी तपस्याये तमर ः २
चिरमस्य चक्रबोनवक्रमात्मीयमरालपक्ष्मराः ४९ किं पश्चिरं श्राम्यसि गौरि विद्यते ममापि
पूर्वाश्रमसंचितं तपः तदर्द्धभागेन लभस्व कांक्षितं वरं तमिच्छामि च साधु वेदितुं ५० इति प्रविश्या
भिहिता द्विजन्मना मनोगतं सा न शशाक शंसितुं अथो वयस्यां परिपार्श्ववर्त्तिनीं विवर्त्तितानञ्जनने
त्रमैक्षत ५१ सखी तदीया तमुवाच वर्णिनं निबोध साधो तव चेत्कुतूहलं यदर्थमम्भोजमिवोष्णवा
रणाकृतं तपःसाधनमेतया वपुः ५२ इयं महेन्द्रप्रभृतीनधिश्रियश्चतुर्दिगीशानवमत्य मानिनी
अरूपहार्यं मदनस्य निग्रहात्पिनाकपाणिं पतिमाप्तुमिच्छति ५३ असह्यहुंकारनिवर्त्तितः पुरा
स्मरारिमप्राप्तमुखः शिलीमुखः इमां हृदि व्यायतपातमक्षिणोद्विशीर्णमूर्त्तेरपि पुष्पधन्वनः
५४ तपोभ्रमत्या मदनापितुर्गृहे ललाटिकाचंदनधूसरालका न जातु बाला लभते स्म निर्वृतिं तुषा
रसंघातशिलातलेष्वपि ५५ उपात्तवर्णे चरिते पिनाकिनः सबाष्पकंठस्खलितैः पदैरियं
अनेकशः किन्नरराजकन्यका वनान्तसंगीतसखीररोदयत ५६ त्रिभागशेषासु निशासु च क्षणं

दा

नः ४

कु २

कुमार० १८ 18

ग्निमील्य नेत्रे सहसा व्यबुध्यत क्व नीलकंठ व्रजसीत्यलक्ष्यवागसत्यकंठार्पितबाहुबंधना ॥ ५७ ॥ यतो बुधैः
सर्वगतस्त्वमुच्यसे न वेत्सि भावस्थमिमं कथं जनं ॥ इति स्वहस्तोल्लिखितश्च मुग्धया रहस्युपालभ्यत चंद्र
शेखरः ५८ यदा च तस्याधिगमे जगत्पतेरपश्यदन्यं न विधिं विचिन्वती तदा सहास्माभिरनुज्ञया गुरोरियं
प्रपन्ना तपसे तपोवनं ५९ द्रुमेषु सख्या कृतजन्मसु स्वयं फलं तपःसाक्षिषु दृष्टमेष्वपि न च प्ररो
हाभिमुखोऽपि दृश्यते मनोरथोऽस्याः शशिमौलिसंश्रयः ६० न वेद्मि स प्रार्थितदुर्लभः कदा सखीभिरस्रा
कुलमीक्षितामिमां तपःकृशामभ्युपपत्स्यते सखीं वृषेव सीतां तदवग्रहक्षतां ६१ अगूढसद्भावमितीं
गितज्ञया निवेदितो नैष्ठिकसुंदरस्तया अयीदमेवं परिहास इत्युमामपृच्छदव्यंजितहर्षलक्षणः ६२ अथा
ग्रहस्ते मुकुलीकृतांगुलौ समर्पयन्ती स्फटिकाक्षमालिकां कथंचिदद्रेस्तनया मिताक्षरं चिरव्यव
स्थापितवागभाषत ६३ यथा श्रुतं वेदविदां वर त्वया जनोऽयमुच्चैःपदलंघनोत्सुकः तपः किलेदं
तदवाप्तिसाधनं मनोरथानामगतिर्न विद्यते ६४ अथाह वर्णी विदितो महेश्वरस्तदर्थिनी त्वं पुनरे
व वर्तसे अमंगलाभ्यासरतिं विचिन्त्य तं तवानुवृत्तिं न च कर्तुमुत्सहे ६५ अवस्तुनिर्बन्धपरे कथं

आयमस्थितिंगह दुःतमन्यमर ६

राम० १८

न्तेकनोपमाश्रुक्तविवाहकौतुकः करेणशंभोर्वलयीकृताहिना सहिष्यते तत्परमावलीवनं ८७
त्वमेव तावत्परिचिंत्य स्वयं कदाचिदेते यदि योगमर्हतः वधूदुकूलं कलहंसलक्षणं गजाजिनं शोणितबिंदु
वर्षि च ८८ चतुष्कपुष्पप्रकरावकीर्णयोः परोपि को नाम तवानुमंस्यते अलक्तकांकानि पदानि पादयोर्वि
कीर्णकेशासु परेतभूमिषु ८९ अयुक्तरूपं किमतः परं भवेत्त्रिनेत्रवक्षः सुलभं तवापि यत् स्तनद्वयेस्मि
न्हरिचंदनांकिते पदं चिताभस्मरजः करिष्यति ९० इयं च तेन्या पुनतो विडंबना यदूढया वारणराजहा
र्यया विलोक्य वृद्धोक्षमधिष्ठितं त्वया महाजनः स्मेरमुखो भविष्यति ९१ द्वयं गतं संप्रति शोचनीयतां स
मागमप्रार्थनया कपालिनः कला च सा कांतिमती कलावतस्त्वमस्य लोकस्य च नेत्रकौमुदी ९२

कि

वपुर्विरूपाक्षमलक्ष्यजन्मता दिगंबरत्वेन निवेदितं वसु । वरेषु यद्बालमृगाक्षि मृग्यते तदस्ति किं व्यस्त
मपि त्रिलोचने ॥ निवर्तयास्मादसदीप्सितान्मनः क्व तद्विधस्त्वं क्व च पुण्यलक्षणा । अपेक्ष्यते साधुजनेन
वैदिकी श्मशानशूलस्य न यूपसत्क्रिया ॥ ७४ ॥ इति द्विजातौ प्रतिकूलवादिनि प्रवेपमानाधरलक्ष्यकोप
या । विकुंचितभ्रूलतयाकृते तया विलोचने तिर्यगुपांतलोहिते ॥ ७५ ॥ उवाच चैनं परमार्थतो हरं न वेत्सि
नूनं यत एवमात्थ मां । अलोकसामान्यमचिंत्यहेतुकं द्विषंति मंदाश्चरितं महात्मनां ॥ ७६ ॥ विपत्प्रती
कारपरेण मंगलं निषेव्यते भूतिसमुत्सुकेन वा । जगच्छरण्यस्य निराशिषः सतः किमेभिराशोपहता
त्मवृत्तिभिः ॥ ७७ ॥ अकिंचनः सन्प्रभवः स संपदां स लोकनाथः पितृसद्मगोचरः । स भीमरूपः शिव इत्यु

दीर्यते न संति याथात्म्यविदः पिनाकिनः ७८ विभूषणोद्भासि पिनद्धभोगि वा गजाजिनालंबि दुकूलधारि
वा कपालि वा स्यादथ चंद्रशेखरं न विश्वमूर्त्तेरवधार्यते वपुः ७९ तदंगसंस्पर्शमवाप्य कल्प्यते ध्रुवं
चिताभस्मरजोपि शुद्धये तथाहि नृत्याभिनयक्रियाच्युतं विलुप्यते मौलिभिरंबरौकसां ८० असंप
दस्तस्य वृषेण गछतः प्रभिन्नदिग्वारणवाहनो वृषा करोति पादावुपगम्य मौलिना विनिद्रमंदाररजोरु
णांगुली ८१ विवक्षता दोषमपि च्युतात्मना त्वयैकमीशं प्रति साधु भाषितं यमामनंत्यात्मभुवोपि का
रणं कथं स लक्ष्यप्रभवो भविष्यति ८२ अलं विवादेन यथाश्रुतस्त्वया तथाविधस्तावदशेषमस्तु
सः ममात्र भावैकरसं मनः स्थितं न कामवृत्तिर्वचनीयमीक्षते ८३ निवार्यतामालि किमप्ययं वटुः पुन

विवक्षुः स्फुरितोत्तराधरः न केवलं यो महतोऽभिभाषते शृणोति तस्मादपि यः स पापभाक् ॥८३॥
इतो गमिष्याम्यथवेति वादिनी चचाल बाला स्तनभिन्नवल्कला स्वरूपमास्थाय च तां कृतस्मितः समाललम्बे वृ-
षराजकेतनः ॥८४॥ तं वीक्ष्य वेपथुमती सरसाङ्गयष्टिर्निक्षेपणाय पदमुद्धृतमुद्वहन्ती मार्गाचलव्यतिक-
राकुलितेव सिंधुः शैलाधिराजतनया न ययौ न तस्थौ ॥८५॥ अद्य प्रभृत्यवनताङ्गि तवास्मि दासः क्रीतस्त-
पोभिरिति वादिनि चंद्रमौलौ अह्नाय सा नियमजं क्लममुत्ससर्ज क्लेशः फलेन हि पुनर्नवतां विधत्ते ॥८६॥ राम०
इति श्री कुमारसंभवे महाकाव्ये कालिदासकृतौ पार्वतीफलोदयो नाम पंचमः सर्गः ॥ अथ
विश्वात्मने गौरी संदिदेश मिथः सखीं दाता मे भूभृतां नाथः प्रमाणीक्रियतामिति ॥१॥ तया व्या-

अंतिके

हृतसंदेशां सा बभौ निभृता प्रिये चूतयष्टिरिवाभ्यासे मधौ परभृतोन्मुखी २ स तथेति प्रतिज्ञाय विसृज्य
कथमप्युमां ऋषीन्ज्योतिर्मयान्सप्तसस्मार स्मरसूदनः ३ ते प्रभामंडलैर्व्योम द्योतयंतस्तपोध
नाः सारुंधतीकाः सपदि प्रादुरासन्पुरः प्रभोः ४ आप्लुतास्तीरमंदारकुसुमोत्करवीचिषु आकाशगंगा
स्रोतस्सु दिग्नागमदगंधिषु ५ मुक्तायज्ञोपवीतानि बिभ्रतो हैमवल्कलाः रत्नाक्षसूत्राः प्रव्रज्यां कल्प
वृक्षा इवाश्रिताः ६ अधः प्रस्थापिताश्वेन समावर्जितकेतुना सहस्ररश्मिना शश्वत्सप्रणाममुदीक्षिताः
७ आसक्तबाहुलतया सार्द्धमुद्धृतया भुवा महावराहदंष्ट्रायां विश्रांताः प्रलयापदि ८ सर्गशेषप्रणयना
द्विश्वयोनेरनंतरं पुरातनाः पुराविद्भिर्धातार इति कीर्तिताः ९ प्राक्तनानां विशुद्धानां परिपाकमुपेयुषां त
पसामुपभुंजानाः फलान्यपि तपस्विनः कुलकं १० तेषां मध्यगता साध्वी पत्युः पादार्पितेक्षणा साक्षा रा० १

मु ३ स्रष्टा प्रजापतिर्वेधा विधाता विश्वसृड्विधिरित्यमरः २ सती साध्वी पतिव्रता १ सर्गः स्वभावनिर्मोक्षनिश्चयाध्यायसृष्टिष्वित्यमरः ३

ब्रह्म तत्त्वं तपो वेदो ब्रह्मा विप्रः प्रजापतिः इति विश्वः । ४

अनूचानः प्रवचने सांगेऽधीती गुरोस्तु यः इत्यमरः ४ वेदस्तत्त्वं तपो ब्रह्म इत्यमरः ४

व२

कु० स० दिव तपःसिद्धिः मूर्त्तासिव रूपरुंधती ११ तामगौरवभेदेन मुनीश्चापश्यदीश्वरः स्त्रीपुमानित्यनास्थैषा वृत्तं
२१ हि महितं सतां १२ तद्दर्शनादभूच्छंभोर्भूयोदारार्थमादरः क्रियाणां खलु धर्म्याणां सत्पत्न्यो मूलसाधनं
१३ धर्मेणापि पदं शर्वे कारिते पार्वतीं प्रति पूर्वापराधभीतस्य कामस्योच्छ्वसितं मनः १४ अथ ते मुन
यः सर्वे पूजयित्वा जगद्गुरुं इदमूचुरनूचानाः प्रीतिकंटकितत्वचः १५ यद्ब्रह्म सम्यगाम्नातं यदग्नौ
विधिना हुतं यच्च तप्तं तपस्तस्य विपक्वं फलमद्य नः १६ यदध्यक्षेण जगतां वयमारोपितास्त्वया मनो
२१ रथस्याप्यविषयं मनोविषयमात्मनः १७ युग्मं यस्य चेतसि वर्त्तेथाः स तावत्कृतिनां वरः किं पुनर्ब्रह्म
योनेर्यस्तव चेतसि वर्त्तते १८ सत्यमर्काच्च सोमाच्च परमध्यास्महे पदं अद्य तूच्चैस्तरं तस्मात्स्म
रणानुग्रहात्तव १९ त्वत्संभावितमात्मानं बहु मन्यामहे वयं प्रायः प्रत्ययमाधत्ते स्वगुणेषूत्तमादरः २०

विख्यात ।

फलं फले धने बीजे निष्पत्तौ भोगलाभयोः इति ४

प्रायो वयसि बाहुल्ये इत्यमरः ।१। राम० २१

तत्वेत्त्वङ्गोनगा द्रुमो रित्यमरः २

यानप्रीतिर्विरूपा हृत्त्वदन्तध्यानसंभवा सा किमावेद्यते तुभ्यं यं तत्त्वात्मासि देहिनां २१ साक्षाद्दृष्टोसि न पुन
र्विघ्नस्त्वां वपमं जसा प्रसीद कृपया त्मानं नधियां पथि वर्त्तसे २२ किं येन सृजसि व्यक्तमुत येन बिभर्षि तत्
अथ विश्वसंहर्त्ता भागः कतमः एष ते २३ अथवा सुमहत्येषा प्रार्थना देव तिष्ठतु चिंतितोपस्थितांस्तावच्छ्रु
धि नः करवाम किं २४ अथ मौलिगतस्येंदोर्विशदैर्दशनांशुभिः उपचिन्वन्प्रभां तन्वीं प्रत्याह परमेश्व
रः २५ विदितं वो यथा स्वार्था न मे काश्चित्प्रवृत्तयः ननु मूर्त्तिभिरष्टाभिरित्थंभूतोऽस्मि सूचितः २६ सो
हं तृष्णातुरैर्वृष्टिं विद्युत्वानिव चातकैः अरिविप्रकृतैर्देवैः प्रसूतिं प्रार्थिया चितः २७ अतआहर्तुमिच्छा
मि पार्वतीमात्मजन्मने उत्पत्तये हविर्भोक्तुर्यजमान इवारणिं २८ तामस्मदर्थे युष्माभिर्याचितव्यो हिमा

रिपुर्वैरिसपत्नारिद्विषद्द्वेष
णा दुर्हृदित्यमरः २

भर्ता कूचंद्रयत्वानी अशोशा करमूर्त्तयः ३
दारुणी त्वरणी द्वयो रित्यमरः १

प्रस्थोऽस्त्री सानुमानयोरित्यमरः ४ प्रयातस्त्वतटोभृगुरित्यमरः ५

कु० न० २२ लयः स्वक्रियायेन कल्प्यंते संबंधाः सत्सु स्थिताः २९ उन्नतेन स्थितिमता [illegible]धुरमुद्वहता भुवः तेन यो
जितसंबंधं वित्तमात्मन्यवंचितं ३० एवं वाच्यः स कन्यार्थमिति वो नोपदिश्यते भवत्प्रणतमाचारमा
मनंति हि साधवः ३१ आर्याप्यरुंधती तत्र व्यापारं कर्तुमर्हति प्रायेणैवंविधे कार्ये पुरंध्रीणां प्रगल्भ
22 ता ३२ तत्प्रयातौषधिप्रस्थं सिद्धये हिमवत्पुरं महाकोशीप्रपातेऽस्मिन्संगमः पुनरेव नः ३३ तस्मि
न्संयमिनामाद्ये जाते परिणयोन्मुखे जहुः परिग्रहव्रीडां प्राजापत्यास्तपस्विनः ३४ ततः परममि
त्युक्त्वा प्रतस्थे मुनिमंडलं ३४ भगवानपि संप्राप्तः प्रथमोद्दिष्टमाश्रमं ३५ ते चाकाशमसिश्याम
मुत्पत्य परमर्षयः आसेदुरोषधिप्रस्थं मनसा समरंहसः ३६ अलकामतिवाह्येव वसतिं वसुसंपदं
स्वर्गाभिष्यंदवमनं कृत्वेवोपनिवेशितं ३७ गंगास्रोतःपरिक्षिप्तवप्रांतर्ज्वलितौषधि बृहन्मणिशिलाशा राम० २२

लं वप्रः प्राकाररोधसोरित्यमरः १

अमृता द्राक्षता वहुर्वदात् ख्रश्राच्या मतिः॥ सांमोत्पादाना नुत्पत्तिसम्बधपरिकीर्तितेति ।

गज्ञोपि नागमांतगो इति ।

त्वं स्वर्गादपि मनोहरं ३८ जितसिंहभया नागा यत्राश्वा बिलयोनयः यक्षाः किंपुरुषाः पौरा योषितो
वनदेवताः ३९ शिखरासक्तमेघानां व्यज्यन्ते यत्र वेश्मनां मृदङ्गगर्जितसंदिग्धाः करणैर्मुरजस्व
नाः ४० यत्र स्फटिकहर्म्येषु नक्तं सोपानभूमिषु ज्योतिषां प्रतिबिंबानि प्राप्नुवंत्युपहारतां ४१ ४
यत्र कल्पद्रुमैरेव विलोलविटपांशुकैः गृहयंत्रपताकाश्रीरपौरादरनिर्मिता ४२ यत्रौषधि
प्रकाशेन नक्तं दर्शितसंचराः अनभिज्ञास्तमिस्राणां दुर्दिनेष्वभिसारिकाः ४३ यौवनांतं वयो य
स्मिन्नांतकः कुसुमायुधात् रतिखेदसमुत्पन्ना निद्रा संज्ञाविपर्ययः ४४ भ्रूभंगभिन्नसकंपोष्ठैर्ललि
तांगुलितर्जनैः यत्र कोपैः कृताः स्त्रीणां आप्रसादार्थिनः प्रियाः ४५ संतानकतरुच्छायासुप्तविद्याधराध्वगं

कु० स०
२३

23

यस्यचोपवनंबाह्यंगंधवद्गंधमादनं ४६ कुलकं तत्क्रांतमनसोदिव्याःप्रेक्ष्यहैमवतंपुरं स्व
र्गाभिसंधिसुकृतंवंचनामिवमेनिरे ४७ तेसद्मनिगिरेर्वेगादुन्मुखद्वाःस्थवीक्षिताः अव
तेरुर्जटाभारैर्लिखितानलनिश्चलैः ४८ गगनादवतीर्णास्तायथावृद्धपुरःसरा तोयां
तर्भास्करालीवरेजुर्मुनिपरंपरा ४९ तानर्घ्यानर्घ्यमादायदूरात्प्रत्युद्ययौगिरिः नमय
न्सारगुरुभिःपादन्यासैर्वसुंधरा ५० धातुताम्राधरःप्रांशुर्देवदारुबृहद्भुजः प्रकृत्ये
वशिलोरस्कःसुव्यक्तोहिमवानिति ५१ विधिप्रयुक्तसत्कारैःस्वयंमार्गस्यदर्शकः सतैरा
क्रमयामासशुद्धांतंशुद्धकर्मभिः ५२ तत्रवेत्रासनासीनान्नीचासनपरिग्रहः इत्युवा राम०
२३

स२

न

येस्वनान्त्वाचंप्रांजलिःपृथिवीधरः ५३ अपमेघोदयंवर्षमदृष्टकुसुमंफलं अतर्कितोपप
न्नंवोदर्शनंप्रतिभातिमे ५४ मदंकुध्यमिवात्मानं हैमीभूतमिवायसं भस्मौदिवमिवात्मानं मन्ये
भवदनुग्रहात् ५५ अघप्रभृतिभूतानामाधिगम्योस्मिपुरुहये यदध्यासितमर्हद्भिः स्तद्भित्तीर्थंप्र
वर्त्तते ५६ अवैमिपुरुहमात्मानं ह्यपैनैव द्विजोत्तमाः मर्द्धिंगंगाप्रपातैर्धौतपादांभसाचवः ५७
जंगमंप्रेक्ष्यभावेन स्थावरंचन्नरगांकितं विभक्तानुगतं मन्ये रूपमपिभेवपुः ५८ भवत्संभावनो द्वि
त्थायपनितोवायमूर्छनेअपिव्याप्तदिगंतातिनागाङ्गोऽप्रभवंतिमे ५९ नकेवलंदत्तीसंस्थं भा
स्वतोदर्शनेनवः अंतर्गतमपास्तंमेरसांजसोऽपिनं[illegible]तमः ६० कर्त्तव्यंवोनपश्यामिस्याज्ञेविसि
नोपदिश्यते शंकेमत्पावनायेवप्रस्थानंभवतामिदं ६१ तथापिवाकस्मिंश्चिदाज्ञांमेदा

शि ५२

कु. न.
२४

मर्हथ विनियोगप्रसादा हि किंकराः प्रभविष्णुषु ६२ एते वयममी दाराः कन्येयं कुलजीवितं ब्रूथ
येनात्र वः कार्यमनास्था बाह्यवस्तुषु ६३ इत्युक्तवांस्तमेवार्थं दरीमुखविसर्पिणा द्विरिव प्रति
शब्देन व्याजहार हिमालयः ६४ अथांगिरसमग्रण्यमुदाहरणवस्तुषु ऋषयः प्रेरयामा
५ सुः प्रत्युवाच स भूधरं ६५ उपपन्नमिदं सर्वमतः परमपि त्वयि मनसः शिखराणां च सदृशी ते
24 समुन्नतिः ६६ स्थाने त्वां स्थावरात्मानं विष्णुमाहुस्तथा हि ते चराचराणां भूतानां कुक्षिरा
धारतां गतः ६७ गामधास्यत्कथं नागो मृणालमृदुभिः फणैः आरसातलमूलाच्चत्वमा राम. २४
लंबिष्यथा न चेत् ६८ अच्छिन्नामलसंतानाः समुद्रोर्म्यनिवारिताः पुनंति लोकान्पुण्य
त्वात्कीर्त्तयः सरितश्च ते ६९ यथैव श्लाघ्यते गंगा पादेन परमेष्ठिनः भवेन द्वितीयेन तथैवोच्छ्रिरसा त्वया ७०
७०

सच

तिर्यगूर्ध्वमधस्ताच्चव्यापकोमहिमाहरेः त्रिविक्रमोपघृतस्यासीत्स्वभाविकस्तव ७१ यज्ञभाग
भुजांमध्येपदमात्मप्रभात्वया उच्चैर्हिनरामयंस्वर्गंस्तमेरोर्वितथीकृतं ७२ काठिन्यंस्याव
नेकायेभवतासर्वमर्पितं इदंतेभक्तिनम्रैस्सतामाराधनंवपुः ७३ यदागमनकार्येनःस्मरणुका
र्यंतवैतत् अपसामुपदेशाच्चवयमप्यंशभागिनः ७४ अणिमादिगुणास्थानमस्यस्वपुरुषो
त्तरं शब्दमीश्वनमीत्यश्चैःसार्द्धंचद्वंविभर्त्तियः ७५ कल्पितान्योन्यसामर्थ्यैर्यधिव्यादिभिरम
भिः यस्येदंधार्यतेविश्वंयंध्रुवेयोनामिवाध्वनि ७६ योगिनोयविचिन्वंतिहृत्त्राभ्यंतरवर्त्ति
नं अनावृत्तिभयंयस्यपदमाहुर्मनीषिणः ७७ सतेद्रुहितनंसाक्षात्साक्षीविश्वस्यकर्मणः
शरणंतेवनदःशंभुरस्मत्संक्रामितैःपदैः ७८ कुलकं ॥ तमर्घ्यमिवभानत्यास्तुतयायोनु

कु० स०
२५

93

मर्हसि अशोच्या हि पितुः कन्या सद्भर्तृप्रतिपादिता ७९ प्रणम्य शितिकंठाय विबुधास्तदनंत
रं चरणौ रंजयंत्यस्याश्चूडामणिमरीचिभिः ८० यावंत्येतानि भूतानि स्थावराणि चराणि च
मातरं कल्पयंत्वेनामीशो हि जगतां पिता ८१ उमा वधूर्भवान्दाता याचितार इमे वयं वरः शं
भुरलं ह्येष त्वत्कुलोद्भूतये विधिः ८२ आस्तोतुरस्तूयमानस्य वंद्यस्यानन्यवंदिनः सुतासंबं
धविधिना भव विश्वगुरोर्गुरुः ८३ एवं वादिनि देवर्षौ पार्श्वे पितुरधोमुखी लीलाकमल
पत्राणि गणयामास पार्वती ८४ शैलः संपूर्णकामोपि मेनामुखमुदैक्षत प्रायेण गृहिणी
नेत्राः कन्यार्थेहि कुटुंबिनः ८५ मेने मेनापि तत्सर्वं पत्युः कार्यमभीप्सितं भवंत्यव्यभिचार
ण्यो भर्तुरिष्टे पतिव्रताः ८६ इदमत्रोत्तरं न्याय्यमिति बुध्वा विमृश्य सः आददे वचसाम

राम०
२५

तेमंगलालंकृतांसुतां ८७ एहिसर्वात्मनेसर्वैर्भिक्षात्वंपतिकल्पिता अर्थिनोमुनयःप्राप्तंगृहमेधि
फलंमया ८८ एतावदुक्त्वातनयामृषीनाहमहीधरः इयंनमतिवःसर्वान्त्रिलोचनवधूरिति ८९ ई
प्सितार्थक्रियोदारंतेभिनंद्यगिरेर्वचः आशीर्भिरेधयामासुःपुरःपाकाभिरंबिकां ९० तांप्रणामादर रा
स्रस्तकांचनदावतंसकां अंकमारोपयामासलज्जमानामरुंधती ९१ तन्मातरंचाश्रुमुखींदुहितृ
स्नेहविक्लवां वरस्यानन्यपूर्वस्यविशोकामकरोद्गुणैः ९२ वैवाहिकींतिथिंपृष्टास्तत्क्षणंहरबं
धुना तेत्र्यहादूर्ध्वमाख्यायचेरुश्चीरपरिग्रहाः ९३ तेहिमालयमामंत्र्यपुनःप्रेक्ष्यचशूलिनं
सिद्धंचास्मैनिवेद्यार्थंतद्विसृष्टाःखमुद्ययुः ९४ पशुपतिरपितान्यहानिकृच्छ्रादगमयदद्रिसु
तासमागमोत्कः कमपरमवशंनविप्रकुर्युर्विभुमपितंयदमीस्पृशंतिभावाः ९५ इतिश्रीकुमारसं

कु॰र॰ २६ का 26

भवेमहा व्ये वि लि स तो र्व तपः ल म ष ङ्क स ; ॥ रामायनमः ॥ अथोयध्यी

नामधिपस्य वृद्धोत्तिथौ वयामित्रगुरुणान्वितायां समेतवैधूर्हिमवान्स्तुतायाः विवाहदीक्षावि

धिमान्वितिष्ठन् १ वैवाहिकैः कौतुसंविधानैर्गृहे गृहे व्यग्रपुनं घ्रिवर्गी आसीत्पुनंसोनुमतोनु

रागादतः पुनंचैवकुलोपमेधे २ संतानकीर्णाचतुष्पथंतच्चीनांशुकैः कल्पितकेतुमालं

न्नासाज्वलत्कांचनतोरणानां स्थानांतनं स्वर्गइवावभासे ३ एकैवसत्पामपिपुत्रपक्तौ चि

रस्यगृहेवमत्तोत्पितेव आसन्नपाणिग्रहणोपिपित्रोउमाविवेशोध्वसितंवभूव ४ अंप्य का

याचकमुदीनितासीसामंडनान्नमंडनमन्वभुक्त संवंधभिन्नोपिगिनेकुलस्य स्नेहस्तदेकाय

तनं जगाम ५ मैत्रेमहूर्तैः शसलांछनेन योगंगतासूत्तरफाल्गुनीषु तस्याशरीनेप्रतिकर्म राम॰ राम २६

चक्रुर्वधुस्त्रियोयाःपतिपुत्रवंत्यः ६ सागौरसिद्धार्थनिवेशवद्भिर्दूर्वाप्रवालैः प्रतिभिन्नरागं
निर्म्मायकौशेयमुपात्तबाणमभ्यंगनेपथ्यमलंचकार ७ बभौचसंपर्कमुपेत्यबालानवेनदी
क्षाविधिसायकेन करेणभानोर्बहुलावसानेसंधुक्ष्यमाणेवशशांकलेखा ८ तांलोध्रकल्केनहृतां
गतैलामाश्यानकालेयकृतांगरागां वासोवसानामभिषेकयोग्यंनार्यश्चतुष्काभिमुखंव्यनैषुः ९
विन्यस्तवैडूर्यशिलातलेस्मिन्नाविद्धमुक्ताफलभक्तिचित्रे आवर्जिताष्टापदकुंभतोयैः सतूर्ये
र्यमेनांस्नपयांबभूवुः १० सामंगलस्नानविशुद्धगात्रीगृहीतपत्युद्गमनीयवस्त्रा निर्वृत्तपर्जन्य
यजलाभिषेकाप्रफुल्लकाशावसुधेवरेजे ११ तस्मात्प्रदेशाच्चवितानवंतंयुक्तंमणिस्तंभचतुष्ट

कु० न०
२८

येन पतिव्रताभिः परिगृह्य निन्ये क्लिप्तासनं कौतुकवेदिमध्यं १२ तांसंमुखीं तत्रनिवेश्यतन्वीं क्षणं
व्यलंबंत पुरोनिषण्णाः भूतार्थशोभाह्रियमाणनेत्राः प्रसाधने संनिहितेपिनार्यः १३ धूपोष्मणा
त्याजितमार्द्रभावं केशांतमंतःकुसुमं तदीयं पर्याक्षिपत्काचिदुदारबंधं दूर्वावता पांडुमधूकदाम्ना
१४ आसक्तशुक्लागुरुचक्रुरंगं तस्याः सगोरोचनापत्रविभक्तमंगं साचक्रवाकांकितसैक
तायाः स्त्रिस्रोतसः कांतिमतीत्य तस्थौ १५ लीनद्विरेफं परिभूय पद्मं समेघलेखं शशि
नाश्च बिंबं तदाननश्रीरलकैः प्रसिद्धैश्चिच्छेद सादृश्यकथाप्रसंगं १६ कर्णार्पितो लो
ध्रकषायरूक्षे गोरोचनोक्षेपनितांतगौरे तस्याः कपोले परभागलाभाद्बबंध चक्षूंषि यवप्ररोहः १७

राम०
२८

ल्लैखाविसक्तष्ठविसक्तष्ठगात्र्याः किंचिन्मधूछिष्ठविमृक्तरागः कामप्यभिख्यांस्फुरितैरपुष्यदासन्नला
वण्यफलोधरोष्ठः १८ पत्युःशिरश्चंद्रकलामनेनस्पृशेतिसख्यापरिहासपूर्वं। सारंजयित्वाचर
णौकृताशीर्माल्येनतांनिर्वचनंजघान १९ तस्याःसुजातोत्पलपत्रकांते प्रसाधिभिर्नयनेसमेत्य सते
न्नचक्षुषोःकांतिविशेषबुध्याकालांजनंमंगलमित्युपात्तं २० सासंभद्भिःकुसुमैः[illegible]नेवज्योति
र्भिरुद्यद्भिरिवत्रियामा सरिद्विहंगैरिवलीयमानैः सानोपमाणाभरणाचकासे २१ आत्मा
नमालोक्यचशोभमानमादर्शविंबेस्तिमितायताक्षी हरोपयानेत्वरितांबभूव स्त्रीणांप्रियालो
कफलोहिवेषः २२ अथांगुलिभ्यांहरितालमार्द्रंमांगल्यमादायमनःशिलांच कर्णावस

क्षामलदंतपत्रं माता तदीयं मुखमुन्नमय्य २३ उमास्तनोद्भेदमनुप्रवृद्धो मनोरथो यः प्रथमो बभूव तमेव
मेना दुहितुः कथंचिद्विवाहदीक्षातिलकं चकार २४ उग्मं बबंध चास्राकुलदृष्टिरस्याः स्थानांत
तरे कल्पितसंनिवेशं धात्र्यंगुलीभिः प्रतिसार्यमाणमूर्णामयं कौतुकहस्तसूत्रं २५ क्षी
रोदवेलेव सफेनपुंजा पर्याप्तचंद्रेव शरत्त्रियामा नवं नवक्षौमनिवासिनी सा भूयो बभौ
दर्पणमादधाना २६ तामर्चिताभ्यः कुलदेवताभ्यः कुलप्रतिष्ठां प्रणमय्य माता अकारयत्का
रयितव्यदक्षा क्रमेण पादग्रहणं सतीनां २७ अखंडितं प्रेम लभस्व पत्युरित्युच्यते ताभिरु
मा स्म नम्रा तया तु तस्यार्द्धशरीरलाभात्पश्चात्कृता बंधुजनाशिषोपि २८ रक्ताविभूत्या राम०

स्वरूपमद्रितस्याः कृतीकृत्यमशेषयित्वा सभ्यः सभायांसुहृदास्थितायांतस्यैवपक्षांकागवरांप्र
तीक्ष्य २९ तावद्धरस्यापिकुवेरशैलेतत्पूर्वपाणिग्रहणानुरूपं प्रसाधनंमातृभिरादृताभिर्न्यस्तं
पुरस्तात्पुरशासनस्य ३० तद्धौतवान्मंगलमङ्गनश्रीसापस्यशेकेवलमीश्वरेणासैववेषःप ए
रिनेतुरिष्टंभावांतरंतस्यविभोःप्रपेदे ३१ वभूवभस्मैवसितांगरागःकपालमेवामलशेखरश्रीः
नलप्र शस उपांत्तभागेषुचरोचनांकोगजाजिनस्यैवदुकूलभावः ३२ सैषांतनद्योतिविलोचनंयदंतर्निविष्ट
मलपिंगतारं संनिध्यपद्मेहनितालमध्यास्तदेवंजातंतिलकक्रियायाः ३३ यथाप्रदेशंभुज
गेश्वराणांकरिष्यमाणांतामाभरणांतरत्वं ३४ शरीरमात्रंविकृतिंप्रपेदेतथैवतस्थुःफणरत्नसौभाः

२० ३४ दिवापिनिष्ठ्यूतमरीचिभासा बाल्यादनाविःष्कृतलांछनेन चंद्रेण नित्यं प्रतिभिन्नमौलेश्चूडामणे
२० किं ग्रहणं हरस्य ३५ इत्यद्भुतैकप्रभवः प्रभावात्प्रसिद्धनेपथ्यविधेर्विधाता आत्मानमासन्नगणोप
नीते खड्गे निषक्तप्रतिमं ददर्श ३६ स गोपतिं नंदिभुजावलंबी शार्दूलचर्मापिहितोरुपृष्ठं तद्भक्तिसंक्षि
30 प्तबृहत्प्रमाणमारुह्य कैलासमिव प्रतस्थे ३७ तं मातरो देवमनुव्रजंत्यः स्ववाहनक्षोभचलावतंसाः
मुखैः प्रभामंडलरेणुगौरैः पद्माकरं चक्रुरिवांतरिक्षं ३८ तासां च पश्चात्कनकप्रभाणां काली कपा
लाभरणा चकासे बलाकिनी नीलपयोदराजिः दूरं पुरःक्षिप्तशतह्रदेव ३९ ततो गणैः शूलभृ
तः पुरोगैरुदीरितो मंगलतूर्यघोषः विमानशृंगाण्यवगाहमानः शशंस सेवावसरं सुरेभ्यः ४० राम
३०

समाददे तस्य सहस्ररश्मिस्त्वष्टा नवं निर्मितमातपत्रं सद्दुकूलादविदूरमौलिर्बभौ वहन् गंगामिवोत्त
रोगे. ४१ मूर्त्ते च गंगायमुने तदानीं सचामरे देवमसेविषातां समुद्रगारूपविपर्ययेपि सहंसपाते इव लं
वमाने ४२ तमन्वगच्छत्प्रथमो विधाता श्रीवत्सलक्ष्मा पुरुषश्च पश्चात् ययेति वाचा महिमानमस्य
सवर्धयंतौ हविषेव वह्निं ४३ एकैव मूर्त्तिर्विभिदे त्रिधा सो सामान्यमेषां प्रथमावरत्वं विष्णोर्हरस्तस्य
हरिः कदाचिद्वेधास्तयोस्तावपि धातराद्यौ ४४ तं लोकपालाः पुरुहूतमुख्याः श्रीलक्षणोत्सर्गविनी
तवेषाः दृष्टिप्रदाने कृतनंदिसंज्ञास्तद्दर्शिताः प्रांजलयः प्रणेमुः ४५ कंपेन मूर्ध्नः शतपत्रयोनिं वा धो
चा हरिं वृत्रहनं स्मितेन आलोकमात्रेन सुरानशेषान् संभावयामास यथाप्रधानं ४६ तस्मै ज
याशीः ससृजे पुरस्तात् सप्तर्षिभिः। स्मितपूर्वमाह विवाहयज्ञे विततेत्र यूयमध्वर्यवः पूर्ववृता मयेति ४७

तान्

वात: २ हं ३

कु॰ र॰ ३१
विश्ववावसुप्राग्रहरैः प्रवीणैः संगीयमानत्रिपुरावदानः अध्वानमध्वांतविकारलंघ्यस्ततार ताराधिपखंडधा श्रो २
री ४८ खे खेलगामी तमुवाह वाहः सशब्दचामीकरकिंकिणीकः तटाविघातादिवलग्नपंकैर्धुन्वन्मुहुः प्रोतघ
नैर्विषाणैः ४९ स प्राप कैलासमपाभियोगं नगेंद्रपुत्रीतनयं मुहूर्तात् पुनो विलग्नैर्नखपिंडपातैः सुवर्णमूर्च्छै
रिवदृश्यमानं ५० तस्योपकंठे घननीलकंठे कुतूहलादुन्मुखपौरदृष्टः स्ववाणचिह्नादवतीर्य मार्गादा
सन्नभूपृष्ठमियाय देवः ५१ तं मंद्रमंदं भुजगाधिराजैर्वंदे गजानां गिरिचक्रवर्ती प्रत्युज्जगाम आगमनेप्र न
तीतः प्रफुल्लवृक्षैः कटकैर्निवेश्य ५२ वर्गावुभौ देवमहीधराणां द्वारे पुरस्योद्घटितापिधाने समी धा
पयुहूनविसर्पिधोषौ भिन्नैकसेतू पयसामिवौधौ ५३ ह्रीमानभूद्भूमिधरो हरेण त्रैलोक्यवंद्येन कृत
प्रणामः पूर्वं महिम्ना स हि तस्य दूरमावर्जितं नात्मशिरो विवेद ५४ स प्रीतियोगाद्विकसन्मुखश्रीर्जामा राम॰
३१

सीय: रो:
नास्ति १

नुरग्रेसरतामुपेत्य।। प्रवेशयन्मन्दिरमृद्धमेनमागुल्फकीर्णापणमार्गपुष्पं।। ५५ तस्मिन्मुहूर्ते पुरसुंदरीणां
मीशानसंदर्शनलोलुपानां प्रासादमालासु बभूवुरित्थं मुक्तान्यकार्याणि विचेष्टितानि।। ५६ आलोक
मार्गं सहसा व्रजन्त्या कयाचिदुद्वेष्टनवान्तमाल्यः।। बद्धुं न संभावित एव तावत्करेण रुद्धोपि च केशपाशः
५७ प्रसाधिकालंबितमग्रपादमाक्षिप्य काचिद्द्रवरागमेव।। उत्सृष्टलीलागतिरागवाक्षादलक्तकां
कां पदवीं ततान ५८ विलोचनं दक्षिणमंजनेन संभाव्य तद्वंचितवामनेत्रा।। तथैव वातायनसंनि
कर्षं ययौ शलाकामपरा वहन्ती ५९ जालान्तरप्रेषितदृष्टिरन्या प्रस्थानभिन्नां न बबंध नीवीं।। नाभि
प्रविष्टाभरणप्रभेण हस्तेन तस्थाववलंब्य वासः ६० अर्धाचिता सत्वरमुत्थितायाः पदे पदे दुर्निमि

कु० न० तेगलंतीकस्याश्चिदासीर द्रसना तदानीमंगुच्छमूलार्पितसत्त्वशोभा ६१ तासांमुखैरासवगंधगर्भैर्व्याप्तां
३१ तराह्लैसांद्रकुतूहलानां विलोलनेत्रभ्रमरैर्गवाक्षैः सहस्रपत्राभरणाइवासन् ६२ चलत्पताकाकुल
मिंदुमौलिस्तत्तोरणांराजपथंप्रपेदे प्रासादशृंगानिदिवापिकुर्वन्ज्योत्स्नाभिषेकद्विगुणाद्युतीनि ६३
तमेकदृश्यं नयनैः पिबंत्योनार्योनजग्मुर्विषयांतराणि तथाहिशेषेंद्रियवृत्तिरासांसर्वात्मनाचक्षु
32 रिवप्रविष्टा ६४ स्थानेतपोदुश्चरमेतदर्थमपर्णयाकोमलयापितप्तं यादास्यमप्यस्यलभेतनारीसा
स्यात्कृतार्थाकिमुतांकशय्यां ६५ परस्परेणास्पृहणीयशोभं नचेदिदंद्वंद्वमयोजयिष्यत् अस्मि
न्द्वयेरूपविधानयत्नः पत्युः प्रजानांवितथोभविष्यत् ६६ नन्नूनमारूढरुषाशरीरमनेनदग्धं राम
८२ ३२

कुसुमायुधस्य व्रीडादमुंदेवेदैंमुदीक्ष्य मन्येसंन्यस्तदेहः स्वयमेवकामः ६७ अनेनसंबंधमवाप्यदिष्ट्या
मनोनपघ्नार्पितमीश्वरेण मूर्द्धानमालिंद्गितिधारणोच्चमुच्चैस्तरांप्रत्यपातिशैलराजः ६८ इत्यौषधि
प्रस्थविलासिनीनां प्रावन्कपाश्रोत्रसुखाकुमारः केयूरचूर्णीकृतलाजमुष्टिंहिमालयस्यालयमा
ससाद ६९ तत्रावतीर्याच्युतदत्तहस्तः शरद्घनादीधितमानिवोक्ष्णः कांतानिपूर्वंकमला
सनेनकान्तांतराणिपद्दिपतेर्विवेश ७० तमन्वगिंद्रप्रमुखाश्चदेवाः सप्तर्षिपूर्वाःपरमर्षयश्च गणा
श्चगिर्यालयमन्वगच्छन् प्रशस्तमारंभमिवोत्तमार्थ्याः ७१ तत्रेश्वरोविष्टर।भाग्यथावत्सरत्न
मर्घ्यमधुपर्कमिश्रं नवेदुकूलेचनगोपनीतेप्रत्यग्रहीत्सर्व .मंत्रवर्ज्जं ७२ दुकूलवासाःसवधूस

कु० मा० स० ७० मीपं निन्ये विनीतैरवरोधरक्षैः वेलासकाशं नेव स्फुटफेनराजि नवैरुदन्वानिव चंद्रपादैः ७३ तया
३३ विरूढानन चंद्रकांत्या प्रफुल्लैः कुमुदैः कुमा[redacted]र्पा प्रसन्नचेतः सलिलः शिवोऽभूत्संसृज्यमानः
शारदेव लोकः ७४ तयोः समापत्तिषु कातराणि किंचिद्व्यवस्थापित[redacted] मानशिनेमनोज्ञा
मन्योमन्योन्यलोलानि विलोचनानि ७५ तस्याः करं शैलगुरूपनीतं जग्राह ताम्राङ्गुलिमष्टमूर्त्तिः उमा
तनौ गूढतनोः स्मरस्य तच्छंकिनः पूर्वमिव प्ररोहं ७६ रोमोद्गमः प्रादुरभूदुमायाः स्विन्नांगुलिः पुंगवके
तुरासीत् वृत्तिस्तयोः पाणिसमागमेन समं विभक्तेव मनोभवस्य ७७ प्रयुक्तपाणिग्रहणां यद ७८
दन्यवधूवरं पुष्यति कांतिमग्र्यां सांनिध्ययोगादुभयोस्तदानीं किं कथ्यते श्रीरुभयस्य तस्य

रा० ३३

रो संसत्ते
प्रदक्षिणा प्रक्रमणात्कृशानोरुदर्चिषस्तन्मिथुनं चकासे मेरूपान्तेष्विव वर्त्तमानमन्योन्यमहस्त्रियामं
७९ तौ दम्पती त्रिः परीय वह्निमन्योन्यसंस्पर्शनिमीलिताक्षौ चकारयामास वधूं पुरोधास्तस्मिन्समिद्धा
र्चिषि लाजमोक्षं ८० सा लाजधूमाञ्जलिमिष्टगन्धं गुरूपदेशाद्वदनं निनाय कपोलसंसर्पिशिखस्स
तस्याः मुहूर्त्तं कर्णोत्पलतां प्रपेदे ८१ तदीषदार्द्रारुणगण्डलेखमुच्छ्वासिकालाञ्जनरागमक्ष्णोः वधू
मुखं क्लान्तयवावतंसमाचारधूमग्रहणाद्बभूव ८२ वधूं द्विजः प्राह तवैष वत्से वह्निर्विवाहं प्रति पूर्वसा
न क्षी शिवेन भर्त्रा सह धर्मचर्या कार्या त्वया मुक्तविचारयेति ८३ आलोचनान्तः श्रवणे वितत्य पीतं ग
रोस्तद्वचनं भवान्या निदाघकालोल्बणतापयेव माहेन्द्रमम्भः प्रथमं पृथिव्या ८४ शिवेन भर्त्रा
ध्रुवदर्शनाय प्रयुज्यमाना प्रियदर्शनेन सा दृष्ट इत्याननमुन्नमय्य ह्रीसन्नकण्ठी कथमप्युवाच

इत्थं विधिज्ञेन पुरोहितेन प्रयुक्तपाणिग्रहणोपचारौ प्रणेमतुस्तौ पितरौ प्रजानां पद्मासनस्थाय पितामहाय

कुमार ३४ वधूर्विधात्रा प्रतिनंदितेस्म कल्याणि वीरप्रसवौति [भवे] वाचस्पतिः सन्नपि सोष्टमूर्त्तेस्त्वाशास्य

तास्तिमितो बभूव ॥ ८७ क्लृप्तोपचारां चतुरस्रवेदीं तावेत्य पश्चात् कनकासनस्थौ जायापती लौ

किकमेषणीयमार्द्राक्षतारोपणमन्वभूतां ८८ पत्रांतलग्नैर्जलबिंदुवृंदैराकृष्टमुक्ताफलजाल

शोभं तयोरुपर्यायतनालदंडमाधत्तलक्ष्मीः कमलातपत्रं ८९ द्विधाप्रयुक्तेन च वाङ्म

येन सरस्वती तन्मिथुनं नुनाव संस्कारपूतेन वरं वरेण्यं वधूं सुखग्राह्यनिबंधनेन ९०

तौ संधिषु व्यंजितवृत्तिभेदं रसान्तरेषु प्रतिबद्धरागं अपश्यतामप्सरसां मुहूर्त्तं प्रयोगमाद्यं ललि

तांगहारं ९१ देवास्तदंते हरमूढभार्यं किरीटबद्धांजलयो निपत्य शापावसाने प्रतिपन्नमूर्त्ते

र्ययाचिरे पंचशरस्य सेवां ९२ तस्यानुमेने भगवान्विमन्युर्व्यापारमात्मन्यपि सायकानां राम ३४

34

33

...सिल् कालं विद्धि विश्रापनाम्नत्मुसिद्धमेति ९३ अथ विबुध...
डुमौलिर्विसृज्य क्षितिधरपतिकन्यामाददानां करेण कनककलशर...
शं क्षितिविरचितशय्या कौतुकागारमागात् ९४ नवपरिणयलज्जा...तत्र गौरी...
...मपहरंती तत्कृताक्षेपमीशः अपि शयनसखीभ्यां दत्तवाचं कथंचित् [illegible] मथ...
...कारैर्हासयामास गूढं ९५ इति श्री कुमारसंभवे महाकाव्ये कविकालिदासकृतौ
प उमापरिणयो नाम सप्तमः सर्गः समाप्तः श्री रामायनमः संवत् १९.. ..र्दे ...
दि चतुर्दशी लिखितमिदं पुस्तकं काण्डानंदनेन ... श्रीनाम...

॥इदंपुस्तकंदीनानाथगिरधार॥
॥लालस्यकुमारसंभवाख्यं॥
॥श्री॥
॥राम॥